

БОРИС МАРТОС: МАЛОВІДОМІ СТОРІНКИ БІОГРАФІЇ

Анотація. У статті висвітлюються маловідомі факти біографії Бориса Мартоса – державотворця, громадського діяча та дослідника кооперативного руху. Зроблено висновок про те, що донині зберігають актуальність його ідеї щодо консолідації нації, державної підтримки аграрного сектора економіки та сприяння розвитку кооперації.

Ключові слова: Борис Мартос, державотворець, науковець, кооператор.

Onipko Tatyana. Borys Martos: little-known pages of the biography.

Annotation. This article highlights the little-known biographical facts of Borys Martos – statesman, public figure and researcher of the cooperative movement. The conclusion is that to this day his ideas of consolidation of the nation, state support of the agrarian sector of the economy and promoting development of cooperation remain relevant.

Keywords: Borys Martos, statesman, scientist, cooperator.

Лише нещодавно ім'я Бориса Миколайовича Мартоса стало відоме широкому загалу. Нині ми можемо говорити про нього як про громадсько-політичного та державного діяча, вченого-економіста, дослідника кооперативного руху, педагога. Та донині в біографії Бориса Мартоса є малодосліджені факти життя, громадсько-політичної та наукової діяльності. Так, йому не вдалося у зв'язку із постійними арештами за політичну діяльність закінчити математичне відділення фізико-математичного факультету Харківського університету. При цьому Борис Мартос отримав не свідоцтво, а лише залік. Та попри це він усе життя приділяв велику увагу самоосвіті і був високоосвіченою людиною. Мартос знав кілька мов, у тому числі латинь. Він добре володів кількома предметами, які почав викладати ще в молодому віці, заробляючи на прожиття, зокрема математику, географію, космографію. Без перебільшення можна сказати, що Борис Мартос був видатним ученим та мав глибокі академічні знання із соціально-економічних дисциплін, які він передавав своїм послідовникам [1].

Інший цікавий факт біографії Бориса Мартоса – це його знайомство із Симоном Петлюрою. Вони – земляки, і що цікаво, обидва народилися у травні

1879 р. із різницею в кілька днів. У Мартоса і Петлюри багато спільного. Обидва були членами української соціал-демократичної партії (УСДРП). Петлюра-політик, з яким Борис Мартос особисто познайомився в Харкові у 1900 р., мав великий вплив на формування політичних поглядів Мартоса.

Маловідомими є дані про те, що у жовтні 1927 р. Борис Мартос виступив свідком на процесі в справі вбивства у Парижі Симона Петлюри. Разом з ним на цьому процесі на захист С.В. Петлюри виступав Ісаак Мазепа. На захист честі Петлюри представники української еміграції провели велику і складну роботу щодо пошуку документів та свідків, які б доводили безпідставність звинувачень проти нього. Спільно з іншими Б.М. Мартос став на захист честі Петлюри і всього українського народу, якому було кинуте звинувачення в антисемітизмі та погромництві. 31 представник колишніх діячів Центральної ради і Директорії дали свої свідчення перед слідчим суддею. Серед них – В. Прокопович, І. Токаржевський, О. Шульгін, О. Безпалько, О. Удовиченко, М. Шумицький, І. Мазепа, В. Коваль, М. Шаповал, В. Сальський, О. Доценко, Б. Мартос, О. Шульгин, О. Удовиченко, А. Яковлів та ін. [2].

Малодослідженим вважаємо і той факт, що в молоді роки відбулося його захоплення не лише революційними, але й кооперативними ідеями. Помітного впливу на формування політичних та економічних поглядів Мартос зазнав від знайомства у Полтаві з членами кооперативної комісії, яка діяла при місцевому сільськогосподарському товаристві (Олександр Русов, Кость Мацієвич, Лев Падалка). Та найбільший вплив на становлення молодого Бориса Мартоса мав уже відомий на той час діяч кооперативного руху та громадський діяч Микола Левитський. Під впливом М. Левитського Борис Мартос продовжив самоосвіту у сфері кооперації та суспільно-економічних наук. У результаті він почав поєднувати пропаганду національних та кооперативних ідей. Надалі особливістю політичної та державницької парадигми Бориса Миколайовича стане те, що в кооперації він вбачатиме ту силу, яка зможе перебороти бідність і позбавити суспільство соціальних протиріч.

Незаперечним є внесок Б.М. Мартоса у розбудову Української держави

упродовж 1917-1920 рр. Не випадково саме Б.М. Мартос, як знавець аграрних питань та кооперативного руху, увійшов до складу Генерального секретаріату – уряду Центральної ради, де обійняв посаду секретаря земельних справ. Після проголошення Центральною радою I Універсалу в червні 1917 р. він прибув на Полтавщину, закликаючи селян підтримати дії Центральної Ради і долучитися до розбудови української державності. Аналіз почутого та побачено ним тоді стане в нагоді при розробці урядом низки законопроектів, зокрема земельного.

Таким, що заслуговує на увагу, вважаємо позицію Бориса Мартоса щодо доцільності складання реєстру земель з метою запобігання їх розбазарювання. Борис Мартос наполягав на тому, що проголошений III Універсалом Центральної Ради перехід землі до рук народу не потрібно розглядати як шматування земельного фонду країни на клаптики і привласнення їх селянами. Він справедливо зауважував, що соціалізація землі не означає, коли селяни майно із панського двору переносять до свого власного. Мартос акцентував на тому, що неприпустимо розбирати зразкові селекційні та дослідницькі маєтки, нищити сільськогосподарське майно. Борис Миколайович пропонував свій план земельної реформи, яка включала складання чіткого переділу земель, на які скасовувалася приватна власність, розробку процедури передачі землі селянам, збереження зразкових господарств з розведенням худоби та селекційних господарств, допомогу їм з боку держави машинами, реманентом і насінням [3]. Відтак у даному випадку можна говорити про Б.М. Мартоса як про зваженого і досвідченого господарника, аналітика, державника, а не популіста.

Цікавою вважаємо позицію Бориса Мартоса на посаді міністра продовольчих справ, а потім міністра фінансів в уряді Директорії у 1919 р. Що можна з позицій сьогодення трактувати як позитив його тодішньої діяльності? Потрібно зазначити, що Мартос у той період виявив себе на посту глави уряду як економіст-теоретик і практик, забезпечив діяльність державного апарату і української армії у дуже складних умовах військового часу. Уряд під орудою Б. Мартоса запровадив перехід до єдиної української валюти і тим самим забезпечив стабільний економічний розвиток. Мартос був природженим

адміністратором, який умів забезпечити дисципліну, умів дисциплінувати інших власним прикладом.

Борис Мартос різко засуджував заколоти отаманів Директорії В. Оскілка та П. Болбочана. На його думку, спроба військового перевороту в умовах військового часу – це переслідування дрібних амбіцій усупереч загальнонаціональним інтересам, інтересам української держави. Заслуговує на увагу спроба уряду Бориса Мартоса вирішити національні проблеми. З цією метою уряд здійснив низку заходів щодо безпеки населення, особливо євреїв. Не випадково у складі уряду Бориса Мартоса був міністр з єврейських питань Пінхос Красний. У зверненні до громадян України від 8 серпня 1919 р. уряд акцентував на тому, що він веде рішучу боротьбу проти єврейських погромів. Звертаючись до євреїв, як громадян України, уряд закликав їх захищати разом з українським народом спільну Батьківщину.

Досвід діяльності Бориса Мартоса в цей дуже складний період українських національних змагань у подальшому буде глибоко і критично проаналізований в еміграції у його власних наукових доробках. Окремі тези Мартоса залишаються актуальними і нині: забезпечення діяльності державного апарату і української армії в умовах військового часу; надання державою кооперації пріоритетного права на заготівлю стратегічних ресурсів та виділення державою значних фінансових потоків на реалізацію цих завдань; безпека населення. Особливої уваги, на нашу думку, заслуговує теза Бориса Мартоса про необхідність збереження єдності країни.

У 1920 р. Б. Мартосу довелося покинути Україну. Спочатку в Німеччині, а далі в Чехословаччині він продовжив свою наукову та громадську діяльність. В еміграції розпочалась активна педагогічна діяльність Б.М. Мартоса, яка стала головною в його житті в еміграції. Б.М. Мартос мав високий міжнародний рівень науковця, дослідника кооперативного руху. Не випадково його було обрано дійсним членом міжнародної наукової організації «Енстітю пюр ле кооператів» (Інститут кооперації). Він брав участь у роботі міжнародного кооперативного з'їзду у Генті (Бельгія) у 1924 р. Твори Б.М. Мартоса

друкувалися українською мовою у Львові, а також у французьких та чеських фахових журналах [4, с. 43].

Значним був внесок Б. Мартоса у вивчення періоду українських визвольних змагань. Із 1955 р. у Мюнхені Б. Мартос працював в Інституті з вивчення історії і культури СРСР. Цей Інститут започаткував видання окремої серії – «Українські збірники», усього їх вийшло 15 під орудою Б.М. Мартоса. Переїхавши до США, він продовжив цю діяльність і в 1965 р. очолив комісію зі встановлення фактів і дат української революції 1917-1920 рр. У 1966 р. він керував ініціативним комітетом по відзначенню 50-річчя відновлення української державності.

На нашу думку, і нині варті уваги такі його праці як «Завоювання України більшовиками» (1954), «Оскілко й Болбочан. Спогади» (1958), «М. Грушевський, яким я його знав» (1966), «Як відновлено Українську державу» (1968), «Крути» (1972), «Гроші Української держави» (1972), «Перші кроки Центральної Ради» (1973), «Визвольний здвиг України» (1979). В останні роки життя (протягом 1970-х років) Б.М. Мартос працював над книгою «Гарантизм як господарська система», де йшлося про засоби та принципи соціально-економічних норм, що мали забезпечуватися конституцією.

Б.М. Мартос зробив суттєвий внесок у розвиток кооперативної думки. Він залишив великий доробок з теорії кооперативного руху. Мартос написав чимало праць, присвячених кооперації. Серед них: «Схема кооперативного будівництва» (1918), «Розмежування чинності кооперативних союзів» (1918), «Організація і ведення зібрань» (1925), «Кооперативна ревізія» (1926), «До методи студіювання кооперації» (1928), «Межі розвитку кооперації споживачів» (1936), «Класифікація кооперативів» (1937), «Відбудова української кооперації» (1942). Особливої уваги заслуговує його праця «Теорія кооперації», яка вийшла у 1924 р. Не випадково послідовник Бориса Мартоса в еміграції Михайло Біда, згадуючи Бориса Миколайовича писав, що останній належить до «заслужених корифеїв української економічної науки, а особливо науки кооперації» [5, с. 105].

Пошановуючи Бориса Мартоса, 21 вересня 2007 р. його земляки-полтавці спромоглися відкрити пам'ятник цій непересічній людині. Ініціатива відкриття пам'ятника належала викладацькому та студентському колективу Полтавського університету споживчої кооперації України (нині ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»). У 2009 р. з нагоди 130-річчя від дня народження Бориса Мартоса Національний банк України випустив дво-гривневу монету на його на честь.

Отже, вивчення біографії та життєвого шляху Бориса Мартоса переконує у тому, що це непересічна постать в історії України. Донині зберігають актуальність його ідеї щодо консолідації української нації, обрання на державні посади професіоналів, підпорядкування їх особистих амбіцій загальнонародній справі, державної підтримки аграрного сектора економіки, сприяння розвитку різних видів кооперації тощо. На нашу думку, доцільно видати повне видання творів Бориса Мартоса, а також створити про нього документальний фільм та підготувати серію телепередач. Доречним було б проведення Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої науковій спадщині Б.М. Мартоса.

Джерела та література:

1. **Мартос Борис Миколайович** [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.histpol.narod.ru/person/pers.../pers13-030.htm.
2. Керівники Урядів Української Народної Республіки: Мартос Борис Миколайович [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.kmu.gov.ua/control/uk/.../article?art.
3. Глазунов Г.О. Земельна проблема: невирішена українська традиція / Г.О. Глазунов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [www. http: base.dnsgb.com.ua/inb/2008-4/08ggonup.pdf](http://www.base.dnsgb.com.ua/inb/2008-4/08ggonup.pdf).
4. Кудлай О. Громадсько-політична діяльність Бориса Мартоса / О. Кудлай // Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 років. – К.: Інститут історії України НАН України, 2011. – Вип. 6. – С. 21-44.
5. Біда М. Проф. Борис Мик. Мартос: політик, учений і громадський діяч / М. Біда // Український історик. – Нью-Йорк – Торонто – Мюнхен, 1977. – № 3–4. – С. 105.